هغه حقونه چې
فطرت بلنه ورکړې او
شریعت منلي دي

شركاء التنفيذ:

دار الإسلام جمعية الربوة رواد الترجمة المحتوى الإسلامي

يتاح طباعة هذا الإصدار ونشره بأي وسيلة مع

الالتزام بالإشارة إلى المصدر وعدم التغيير في النص.

Telephone: +966114454900

ceo@rabwah.sa

P.O.BOX: 29465

RIYADH: 11557

www.islamhouse.com

بسم الله الرحمن الرحيم

سريزه

إن الحمد لله، نحمده، ونستعينه، ونستغفره، ونتوب إليه، ونعوذ بالله من شرور أنفسنا ومن سيّئات أعمالنا، من يهده الله فلا مضلّ له، ومن يضلل فلا هادي له، وأشهد أن لا إله إلّا الله وحده لا شريك له، وأشهد أن محمّدا عبده ورسوله، صلى الله عليه وعلى آله وأصحابه ومن تبعهم بإحسان وسلم تسليما. أما بعد! د الله تعالی د شریعت د ښېګڼو څخه دا ده چې عدل مراعت شي، او بغیر د کمي او زیاتي نه هر چا ته خپل حق ورکړل شي، نو الله تعالی په عدل او ښېګڼې او خپلوانو ته د ورکړې امر کړی، او په عدل سره يې پیغمبران رالیږلي، او کتابونه يې نازل کړي، او د دنیا او اخرت چارې يې په عدل سره ولاړې دي.

او عدل هر حقدار ته خپل حق ورکول دي، او هر چا ته د هغه رتبه او منزلت ورکول دي، او دا کار نه کېږي مګر د هر چا د حقونو په پېژندلو سره، نو لدې کبله مونږ دا کلمه د مهمو حقونو باره کې ولیکله، د دې لپاره چې چا دا حقونه وپېژندل چې د خپل وس په اندازه هغه ادا کړي، چې لنډيز يې دا دي:

١- د الله تعالی حقونه.

٢- د پيغمبر صلى الله عليه وسلم حقونه.

٣- د مور او پلار حقونه.

٤- د اولاد حقونه.

٥- د خپلوانو حقونه.

٦- د ښځې او خاوند حقونه.

٧- د چاروواکو او ولس حقونه.

٨- د ګاونډیانو حقونه.

٩- د مسلمانانو عمومي حقونه.

١٠- د غیر مسلمانو حقونه.

دا هغه حقونه دي چې مونږ یې یوه برخه په مختصر ډول سره څېړل غواړو.

*

لومړی حق: د الله تعالی حق

دغه حق تر ټولو حقونو مهم، واجب، او ستر حق دی؛ ځکه چې دا د الله تعالی حق دی کوم چې پیداکوونکی، لوی، څښتن او د ټولو چارو سموونکی ذات دی، د بادشاهۍ حقدار، ښکاره او رښتیا ذات دی، ژوندی او واکدار دی هغه ذات چې اسمانونه او ځمکه یې په حق باندې درولې، هر شی یې پیدا کړې نو هغه یې په خپل لوی حکمت سره اندازه کړې، د هغه الله تعالی حق چې ته یې له نشت څخه پیدا کړی یې په داسې حال کې چې هېڅ شی نه وې چې یاد شوی وې، د هغه الله تعالی حق چې ستا پالنه یې په نعمتونو سره کړې ستا د مور په خېټه کې په درېو تیارو کې چې هېڅ یو مخلوق تاته په دې تیارو کې روزې او نور د ودې او ژوند کولو شیان نشي دررسولی، تا ته یې دوه سینې (تیونه) له شیدو څخه ډک او تیار کړې دي، تا ته یې نعمتونه، عقل، پوهه درکړې، او د دې د قبلولو او فایدې اخېستلو لپاره یې ته تیار کړی یې، الله تعالی فرمایلي:

﴿وَٱللَّهُ أَخۡرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡأَبۡصَٰرَ وَٱلۡأَفۡـِٔدَةَ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ٧٨﴾[النحل: 78]

(او الله تعالی تاسو د خپلو میندو له خېټو نه راووېستئ، په داسې حال کې چې په هېڅ شي نه پوهېدلئ او تاسو ته یې غوږونه، سترګې او زړونه پیداکړل، د دې لپاره چې تاسو شکر وباسئ). نو که ستا څخه خپله مهرباني د سترګې د رپ په اندازه بنده کړي نو ته به هلاک شې، او که خپل رحمت درڅخه بند کړي نو ته به ژوند ونکړای شې، نو چې دا په تا باندې د الله تعالی فضل او مهرباني ده نو ښېښکه په تا باندې د هغه حق د ټولو حقونو څخه لوی دی، ځکه دا ستا د پېداکولو، تیارولو او تا ته د درکولو حق

دی، او حال دا چې هغه ستا څخه نه رزق او نه روزي غواړي، الله تعالی فرمایلي:

﴿...لَا نَسۡـَٔلُكَ رِزۡقٗاۖ نَّحۡنُ نَرۡزُقُكَۗ وَٱلۡعَٰقِبَةُ لِلتَّقۡوَىٰ﴾[طه: 132]

(مونږ له تا نه رزق نه غواړو، مونږ تا ته رزق درکوو، او ښه انجام د پرهېزګارۍ لپاره دی). بلکې هغه ستا نه یو شی غواړي چې د هغه فایده هم تا ته راګرځي، ستا نه دا غواړي چې یواځې د هغه بنده ګي وکړې چې د هغه سره څوک شریک نشته، الله تعالی فرمایلي:

﴿وَمَا خَلَقۡتُ ٱلۡجِنَّ وَٱلۡإِنسَ إِلَّا لِيَعۡبُدُونِ ٥٦ مَآ أُرِيدُ مِنۡهُم مِّن رِّزۡقٖ وَمَآ أُرِيدُ أَن يُطۡعِمُونِ ٥٧ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلرَّزَّاقُ ذُو ٱلۡقُوَّةِ ٱلۡمَتِينُ ٥٨﴾[الذاريات: 56-58]

(او ما پېریان او انسانان ندي پیدا کړي مګر د دې لپاره چې زما عبادت وکړي). ستا څخه دا غواړي چې په پوره توکه سره د هغه بنده ګي وکړې، لکه څنګه چې هغه په پوره توګه ستا رب دی، داسې چې ته هغه لره عاجز بنده شې، خاص هغه ته غاړه کېږدې، د هغه اوامر پر ځای کړې، او له منهیاتو څخه يې ډډه وکړې، د هغه خبر رېښتیا وګڼې، ځکه چې ته د هغه نعمتونه په تا باندې خواره واره وينې، ته نه شرمیږې چې دا ټول نعمتونه په ناشکرۍ سره بدل کړې؟! که چېرته په تا باندې د خلکو څخه د يو تن احسان وي نو تا به د شرم له وجې د هغه سره په ګناه باندې مقابله نه وې کړې، او په ښکاره به دې ورسره مخالفت هم نه وي کړی، نو ستا د هغه رب په اړه به څنګه ګناه او مخالفت وکړې چې هر احسان په تا باندې د هغه د احسان څخه دی، او هر شر چې ستا څخه لرې کیږي دا د هغه د مهربانۍ له مخې دی؟! الله تعالی فرمایلي:

﴿وَمَا بِكُم مِّن نِّعۡمَةٖ فَمِنَ ٱللَّهِۖ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فَإِلَيۡهِ تَجۡـَٔرُونَ ٥٣﴾[النحل: 53]

(او پر تاسو چې هر نعمت شوی دی، نو د الله له طرفه دی، بیا چې کله تاسو ته ضرر دروررسیږي، نو (بیا هم) خاص هغه ته زاري کوئ). او د الله تعالی دا حق چې د خپل ځان لپاره يې واجب کړی هغه چا ته اسان دی چې الله تعالی يې ورته اسان کړي، داسې چې الله تعالی پدې کې کومه سختې، تنګستیا او مشقت نه دی ګرځولي، الله تعالی فرمايلي:

﴿وَجَٰهِدُواْ فِي ٱللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِۦۚ هُوَ ٱجۡتَبَىٰكُمۡ وَمَا جَعَلَ عَلَيۡكُمۡ فِي ٱلدِّينِ مِنۡ حَرَجٖۚ مِّلَّةَ أَبِيكُمۡ إِبۡرَٰهِيمَۚ هُوَ سَمَّىٰكُمُ ٱلۡمُسۡلِمِينَ مِن قَبۡلُ وَفِي هَٰذَا لِيَكُونَ ٱلرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيۡكُمۡ وَتَكُونُواْ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِۚ فَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱعۡتَصِمُواْ بِٱللَّهِ هُوَ مَوۡلَىٰكُمۡۖ فَنِعۡمَ ٱلۡمَوۡلَىٰ وَنِعۡمَ ٱلنَّصِيرُ ٧٨﴾[الحج: 78]

(او په (لاره د) الله کې کوښښ کوئ، څنګه چې د هغه د کوښښ حق دی، هغه تاسو غوره کړي يئ او په تاسو باندې يې په دين کې هېڅ حرج (مشقت) نه دی اېښی، تاسو د خپل پلار ابراهيم د ملت تابع شئ، دغه (الله) تاسو مسلمانان نومولي يئ، له دې (قرآن) نه مخکې او په دې کې، د دې لپاره چې رسول پر تاسو باندې ګواه شي او تاسو په خلقو باندې ګواهان شئ، نو تاسو لمونځ قايموئ او زکات اداکوئ او په (دين د) الله باندې منګولې کلکې (ټينګې) کړئ، هغه ستاسو مالک دی، نو هغه ښه مالک دی او ښه مدد کوونکی دی). بېشکه دا اوچته عقيده ده، او په حق باندې ايمان دی، او نېک عمل دی چې په غيبو د ايمان ثمره ده، او واقعاً د ايمان مضبوطوونکي مېنه او لويي ده، او د هغه ثمره او نتيجه اخلاص او استقامت دی، په شپه او ورځ کې په پنځو لمونځونو الله تعالی

ټول ګناهونه رژوي، مرتبې پرې لوړوي، زړونه او حالات پرې برابروي، يو بنده دا د خپل وسې او توان مطابق ترسره کوي، الله تعالی فرمايلي:

﴿فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ مَا ٱسۡتَطَعۡتُمۡ ...﴾[التغابن: 16]

(نو تاسو له الله نه وويرېږئ خومره چې تاسو کولی شئ). او پيغمبر صلى الله عليه وسلم عمران بن حصين رضي الله عنه ته ووېل، په داسې حال کې چې هغه ناروغ و: «صل قائما، فإن لم تستطع فقاعدا، فإن لم تستطع فعلى جنب». (په ولاړه لمونځ کوه، که يې نشې کولی نو په ناسته يې وکړه، او که يې نشې نو په اړخ (پروت حالت) باندې لمونځ وکړه). زکات: او دا ستا په مال کې يوه لږه اندازه برخه ده چې ته يې غريبانو مسلمانانو، مسافرو، قرضدارو او نورو د زکات مستحقينو ته ورکوې، الله تعالی فرمايلي:

﴿...فَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱعۡتَصِمُواْ بِٱللَّهِ هُوَ مَوۡلَىٰكُمۡۖ فَنِعۡمَ ٱلۡمَوۡلَىٰ وَنِعۡمَ ٱلنَّصِيرُ ٧٨﴾[الحج: 78]

(نو تاسو لمونځ قايموئ او زکات ادا کوئ او په (دين د) الله باندې منګولې ټينګې (کلکې) کړئ، هغه ستاسو مالک دی، نو هغه ښه مالک دی او ښه مدد کوونکی دی).

په کال کې د يوې مياشتې روژه نيول، او څوک چې مريض وي او يا په سفر کې وي نو د هغو په شمار دې نورو ورځو کې روژې ونيسي، او څوک چې د همېشه لپاره معذوره وي او روژه نشي نيولی نو هغه به د هرې ورځې په مقابل کې يو مسکين ته خوراک ورکوي.

په ټول عمر کې يو ځل حج کول د چا چې وسه او توان وي.

دا د الله تعالی د حقونو اصول دي، او د دې نه ما سوا نور د يو څه کار له وجې واجبيږي لکه د الله تعالی په لار کې جهاد کول، او يا د نورو سببونو له وجې واجبيږي لکه: د مظلوم سره مرسته کول.

وګوره -اې وروره- دا حق خو په عمل کې ډير لږ دی، خو په ثواب کې ډير دی، کله چې ته دا وکړې نو ته به په دنيا او اخرت کې نيکبخته يې، او د اور نه به خلاص شې، او جنت ته به داخل شې. الله تعالی فرمايلي:

﴿...فَمَن زُحۡزِحَ عَنِ ٱلنَّارِ وَأُدۡخِلَ ٱلۡجَنَّةَ فَقَدۡ فَازَۗ وَمَا ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَآ إِلَّا مَتَٰعُ ٱلۡغُرُورِ ١٨٥﴾[آلعمران: 185]

(نو څوک چې د اور د جنهم نه لرې کړی شو او جنت ته داخل کړی شو، نو يقينا هغه کامياب شو، او دنيوي ژوند يوازې د غولېدلو سامان دی).

*

دويم حق :د پیغمبر صلی الله علیه وسلم حق دی

او دا په مخلوقاتو کې تر ټولو لوی حق دی، نو د هیڅ مخلوق حق د پیغمبر صلی الله علیه وسلم د حق څخه لوی نه دی، الله تعالی فرمایلي دي:

﴿إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ شَٰهِدٗا وَمُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ٨ لِّتُؤۡمِنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُۚ وَتُسَبِّحُوهُ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلًا ٩﴾[الفتح: 8-9]

(بېشکه مونږ ته شاهد زیری ورکوونکی او ویره ورکوونکی لیږلی یې).
او لدې وجې نه د پیغمبر صلی الله علیه وسلم سره محبت کول د ټولو خلکو په محبت باندې مخکې کول واجب دي حتی پر ځان او پر زوی او پلار باندې، رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي: «لا يؤمن أحدكم حتّى أكون أحبّ إليه من ولده ووالده والنّاس أجمعين». «په تاسو کې هیڅ یو کس (پوره) مومن نشي جوړېدلی تر څو چې زه هغه ته د خپل زوی، پلار او ټولو خلکو څخه محبوب نشم». او د پیغمبر صلی الله علیه وسلم له حقونو څخه دا دي: د هغه قدر کول، احترام کول او د هغه د شان سره مناسب د هغه عزت کول بغیر د زیاتي او کمي نه، نو په ژوند کې د هغه عزت کول دا دي چې د هغه د سنتو او د شخصیت مبارک درناوی وشي، او وروسته د مرګ څخه د هغه درناوی د هغه د سنتو او شریعت درناوی کول دي، او چا چې رسول الله صلی الله علیه وسلم ته د صحابه و درناوی او قدر لیدلی وي هغه به په دې پوه شوی وي چې دغو عزتمندو د رسول الله صلی الله علیه وسلم واجب قدر ښنګه ادا کړی وو، د حدیبیې په سوله کې چې کله قریشو عروه بن مسعود د پیغمبر صلی الله علیه وسلم سره د مذاکراتو لپاره ولیږلو هغه وویل: «دخلت على الملوك -كسرى وقيصر والنّجاشي- فلم أر أحدا يعظّمه أصحابه مثل ما يعظّم أصحاب محمّد محمّدا، كان إذا

أمرهم ابتدروا أمره، وإذا توضّأ كادوا يقتتلون على وضوئه، وإذا تكلّم خفضوا أصواتهم عنده، وما يحدّون إليه النّظر تعظيما له». «زه د بادشاهانو -کسرى، قيصر او نجاشي- خوا ته ورغلی يم نو ما په دوی کې هېڅ يو نه دی لېدلی چې خپلې ملګري يې دومره احترام کوي لکه څرنګه چې د محمد ملګري د هغه احترام کوي، کله چې ورته امر وکړي هغوی يې عملي کولو ته وړاندې والی کوي، او کله چې اودس کوي نږدې و چې دوی يې د اوداسه په اوبه يو بل سره جنګ وکړي، او کله چې خبرې کوي ټول خپل اوازونه ټيټوي، او د احترام له وجې هغه ته پورته نشي کتلی».

الله تعالی دې د هغوی نه راضي شي داسې به يې د پېغمبر صلی الله عليه وسلم احترام کاوه، سره له دې نه چې الله تعالی هغه ته کوم ښايسته اخلاق ورکړي وو او نرم مزاج يې ورکړی و، او که چېرته سخت زړی بد اخلاقه وای نو صحابه به د هغه د خوا نه خواره شوي وو.

او د پېغمبر صلی الله عليه وسلم د حقونو څخه دا دي: هغه چې د کومو پخوانيو او راتلونکو حالاتو په اړه کې خبر ورکړی د هغه رښتيا ګڼل، او په څه چې يې امر کړی د هغوی عملي کول، او د څه نه چې يې منع فرمايلي د هغه نه ځان ساتل، او په دې ايمان لرل چې ښېشکه د هغه ښودنه د هر چا نه پوره ده او شريعت يې د ټولو شريعتونو څخه پوره دی او هېڅ يو شريعت او نظام بايد د هغه نه وړاندې نشي؛ که د هر چا له خوا وي، الله تعالی فرمايلي:

﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤۡمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيۡنَهُمۡ ثُمَّ لَا يَجِدُواْ فِيٓ أَنفُسِهِمۡ حَرَجٗا مِّمَّا قَضَيۡتَ وَيُسَلِّمُواْ تَسۡلِيمٗا٦٥﴾[النساء: 65]

(پس داسې نه ده، ستا پر رب مې دې قسم وي! دوی مومنان کېدی نشي تر هغه پورې چې دوی په خپل منځ کې په پېښو جګړو کې تا فیصله کوونکی ومني، بیا په خپلو نفسونو کې ستا د کړې فیصلې په باره کې هېڅ تنګي ونه مومي او په ښو منلو سره یې ومني)،

﴿قُلۡ إِن كُنتُمۡ تُحِبُّونَ ٱللَّهَ فَٱتَّبِعُونِي يُحۡبِبۡكُمُ ٱللَّهُ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ٣١﴾ [آلعمران: 31]

(ای نبي!) ته ووایه: که چېرې یئ تاسو چې له الله سره مینه کوئ، بیا نو زما اتباع وکړئ، الله به له تاسو سره مینه وکړي او تاسو ته به ستاسو ګناهونه وبښي او الله ډېر بخښونکی، بې حده رحم کوونکی دی او د پېغمبر صلی الله علیه وسلم د حقونو څخه دادي: د هغه د شریعت او ښودنې څخه دفاع کول خومره چې د انسان وسه او طاقت وي او څومره چې د وخت تقاضا وي د اسلحې څخه، نو کله چې دښمن په دلیلونو او شبهاتو سره حمله کوي، نو د هغه دفاع به په علم او د هغه د شبهو په ناکامولو او د هغه په بطلان سره کوي، او که چېرته په اسلحې او توپونو سره حمله کوي نو د هغه په شان دفاع به یې کوي.

او هېڅ مومن لره مناسب نه دي چې هغه دا واوري چې د پېغمبر صلی الله علیه وسلم په شریعت او یا شخصیت څوک حمله کوي، او دا دې غلی شي، سره د دې نه چې د هغه وسه او توان وي.

*

درېیم حق :د مور او پلار حقونه

هېڅوک په بچي باندې د مور او پلار د حقونو څخه انکار نه کوي، ځکه مور او پلار د بچي د پیداکېدلو سببونه دي، او د دوی دواړو په هغه باندې ډېر لوی حق دی، ځکه چې هغوي دا په وړوکوالي کې روزلي دي، او د دې د راحت له وجې هغوی ستړي شوي، او د دې د خوب له وجې هغوی بې خوبه شوي، مور ته په خپله خېټه کې ګرځولی يې، او غالبا نهه میاشتې د هغې په خوراک او روغتیا باندې ژوند کوې، لکه څرنګه چې الله تعالی دې خبرې ته په خپلې دې وینا کې اشاره کړې ده:

﴿...حَمَلَتۡهُ أُمُّهُۥ وَهۡنًا عَلَىٰ وَهۡنٖ ...﴾[لقمان: 14]

(دې خپل مور اوچت کړی و، په داسې حال کې چې سخته کمزورې وه، له پاسه د بلې کمزورۍ نه)، بیا د دې نه وروسته تر دوو کلونو پورې له ستړتیا او سختیو سره روزنه او شېدې ورکول دي. پلار همدارنګه له وړوکوالي څخه ستا تر لویېدولو پورې ستا د ژوند او روزۍ لپاره کوښښ کوي تر دې چې ته پخپلو پښو ودرېږې، او ستا په روزنه او لارښوونه کې کوښښ کوي او حال دا چې ته د خپل ځان لپاره نه د خیر رسولو او نه د ضرر دفع کولو وسه او توان لرې، او له دې کبله الله تعالی زوی ته د مور او پلار سره د احسان او شکر امر کړی، نو الله تعالی فرمايلي:

﴿وَوَصَّيۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيۡهِ حَمَلَتۡهُ أُمُّهُۥ وَهۡنًا عَلَىٰ وَهۡنٖ وَفِصَٰلُهُۥ فِي عَامَيۡنِ أَنِ ٱشۡكُرۡ لِي وَلِوَٰلِدَيۡكَ إِلَيَّ ٱلۡمَصِيرُ ١٤﴾[لقمان: 14]

(او مونږ انسان ته د مور او پلار (سره د نیکۍ کولو) په باره کې کلک حکم کړی دی، دی خپلې مور اوچت کړی و، په داسې حال کې چې سخته کمزورې وه، له پاسه د بلې کمزورۍ نه او د ده بېلول (د تي نه) په

دوه کلونو کې وو، دا چې ته زما او د خپل مور او پلار شکر کوه، خاص ما ته بېرته راتلل دي)، او همدارنګه يې فرمايلي:

﴿۞ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعۡبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنًاۚ إِمَّا يَبۡلُغَنَّ عِندَكَ ٱلۡكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوۡ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفّٖ وَلَا تَنۡهَرۡهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوۡلٗا كَرِيمٗا ٢٣ وَٱخۡفِضۡ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحۡمَةِ وَقُل رَّبِّ ٱرۡحَمۡهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرٗا ٢٤﴾[الإسراء: 23-24]

(او ستا رب حکم کړی چې تاسو عبادت مه کوئ (د بل هېچا) مګر يوازې د هغه او له مور او پلاره سره ښه احسان کوئ او که چېرې په دوی کې يو يا دواړه له تا سره کله زوړوالي (بوډاولي) ته ورسېږي، نو ته دې دواړو ته اف هم مه وايه او مه دوی رټه او ته دوی ته ډېره ښايسته خبره کوه). په تا باندې د مور او پلار حق دا دی چې: د هغوی سره نيکي وکړې، او هغه داسې چې هغوی ته ښه وينا وکړې او ښه ورسره وکړې، په مال او بدن سره، چې د الله تعالی نافرماني پکې نه وي د هغوی خبره ومنې چې تا ته پکې ضرر نه وي، نرمه خبره به ورته کوې، په ورين تندي ورسره تعامل کوه، او د هغوی د شان سره مناسب يې خدمت کوه، د بوډاوالي مرض او کمزورۍ په وجه د هغوی نه مه تنګيږه، او دا په ځان باندې درانه مه ګڼه. نو ته به خامخا د هغوی درجې ته رسېږې، ته به هم د هغوی په شان پلار جوړېږې، -او که تقدير کې د رته لیکل شوي وو- ته به هم د خپلو بچو سره بوډاوالي ته رسيږې لکه څرنګه چې هغه دواړه ستا سره بوډاګان شوي وو، او ته به هم د خپلو بچو ښېګڼې ته محتاجيږې لکه هغوی چې ستا ښېګڼې ته محتاج شوي وو، نو که تا چېرته د هغوی سره ښېګڼه کړې وي نو لوی اجر او ثواب دې درته مبارک وي، او بدله په مثل سره وي، نو چا چې د خپل مور

او پلار سره ښېګڼه وکړه بچي به يې ورسره هم ښېګڼه کوي، او چا چې د مور او پلار نافرماني وکړه د دې بچې به هم د دې نافرماني کوي، ځکه بدله د عمل په شان وي، او لکه څرنګه چې کوې هماغه شان به ستا سره کېږي. او بېشکه الله تعالى د مور او پلار د حقونو مرتبه ډېره لويه ګرځولې داسې چې د هغوی حق يې د خپل حق نه وروسته متصل بيان کړی -کوم چې د هغه او د هغه د رسول صلى الله عليه وسلم حق ته شامل دی-، نو الله تعالى فرمايلي:

﴿وَٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا۟ بِهِۦ شَيْـًٔا ۖ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا...﴾[النساء: 36]

(تاسو د الله تعالى بندګي وکړئ او د هغه سره هېڅ شی مه شريکوئ او د مور او پلار سره نيکي وکړئ). او الله تعالى فرمايلي:

﴿...ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٤﴾﴾[لقمان: 14]

(دا چې ته زما او د خپل مور او پلار شکر کوه، خاص ما ته بېرته راتلل دي)، او پېغمبر صلى الله عليه وسلم د مور او پلار سره نيکي د الله تعالى په لار کې په جهاد باندې وړاندې کړې: لکه د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه په حديث کې چې دې هغه فرمايي: ما وفرمايل: اې د الله تعالى پېغمبره! الله تعالى ته کوم (نېک) عمل ډېر خوښ دی؟ هغه وفرمايل: «الصّلاة على وقتها»، قلت: ثمّ أيّ؟ قال: «برّ الوالدين»، قلت: ثمّ أيّ؟ قال: «الجهاد في سبيل الله». «په خپل وخت باندې لمونځ ادا کول»، ما وويل: بيا کوم يو؟ هغه وفرمايل: «د مور او پلار سره نيکي کول»، ما وويل: بيا کوم يو؟ هغه وفرمايل: «د الله تعالى په لاره کې جهاد کول». امام بخاري او مسلم روايت کړې، او دا د مور او پلار د حق په اهميت باندې دلالت کوي کوم چې ډېرو خلکو ضايع کړی، او نافرماني او د اړيکو پالل يې غوره کړي، نو ته به د دوی ځنې وينې چې د خپل پلار او مور

هېڅ حق به نه مني، او کېدای شي هغوی بې عزته او سپک کړي، او اواز پرې اوچت کړي، او خامخا به د دې په شان بدله وېني زر وي او که وروسته.

*

څلورم حق :د اولاد حقونه

اولاد؛ زامنو او لورګانو ټولو ته شاملیږي، او د اولاد ډیر حقونه دي، چې غوره يې دا دي: پالنه، او دا د هغوی په ځانونو کې د دین او اخلاقو رازرغونول دي تر دې چې هغوی په دې دواړو کې ډیر څه ولري. الله تعالی فرمايلي:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ وَأَهۡلِيكُمۡ نَارٗا وَقُودُهَا ٱلنَّاسُ وَٱلۡحِجَارَةُ...﴾[التحريم: 6]

(اې هغو کسانو چې ایمان مو راوړی تاسې خپل ځانونه او خپل اهل د داسې اور نه وساتئ چې د هغه خاشاک خلک او کاڼي دي)، او پیغمبر صلى الله عليه وسلم فرمايلي: «كلكم راع، وكلكم مسؤول عن رعيّته، والرّجل راع في أهله ومسؤول عن رعيّته»، «هر یو په تاسې کې ساتونکی او امین دی، او هر یو ستاسې نه د خپلې رمې (اهل) مسؤول دی، او سړی په خپل کور او اهل کې ساتونکی او امین دی او هغه د خپل رعیت په اړه مسؤول دی»، نو اولاد د پلار او مور په غاړه کې امانت دي، دوی دواړه د قیامت په ورځ د هغوی په اړه ذمه واران دي، او د هغوی په دیني او اخلاقي پالنې سره دا دواړه د دې مسؤولیت څخه خلاصیږي، او اولاد نیکمرغه کیږي، نو دوی به په دنیا او اخرت کې د مور او پلار د سترګو یخوالی وي، الله تعالی فرمايلي:

﴿وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱتَّبَعَتۡهُمۡ ذُرِّيَّتُهُم بِإِيمَٰنٍ أَلۡحَقۡنَا بِهِمۡ ذُرِّيَّتَهُمۡ وَمَآ أَلَتۡنَٰهُم مِّنۡ عَمَلِهِم مِّن شَيۡءٖۚ كُلُّ ٱمۡرِيِٕۭ بِمَا كَسَبَ رَهِينٞ ٢١﴾[الطور: 21]

(او هغه کسان چې ایمان یې راوړی وي او د دوی اولاد (هم) په ایمان کې د دوی متابعت کړی وي، (نو) مونږ به په دوی پورې د دوی اولاد هم پیوست کړو او مونږ به دوی ته ددوی له عملونو نه هیڅ شی کم نه کړو، هر سړی به د خپلو کړو په بدل ګرو (ګانه) وي)، {أَلَتْنَاهُم} یعنې: کم کړي مو دي، او پېغمبر - صلی الله علیه وسلم - فرمایلي: «إذا مات ابن آدم انقطع عمله إلّا من ثلاث: صدقة جارية، أو علم ينتفع به من بعده، أو ولد صالح يدعو له»، «کله چې انسان مړ شي نو د هغه عمل بند شي مګر درې شیان نه بندیږي: جاري صدقه، او یا هغه علم چې خلکو ته پرې فایده رسیږي، او یا نېک عمله زوي چې هغه ته دعا کوي»، نو دا د پلار د سمې تربيې نتيجه ده کله چې یې نېکه تربیه ورکړې وي، حتا د مرګ نه وروسته هم د مور او پلار لپاره ګټور وي. او ډېری مور او پلار په دې حق کې کوتاهي کوي، نو اولادونه یې ضایع شوي او هېر کړي یې دي، ګویا کې د دوی په هغوی باندې هېڅ ذمه واري نشته، دا پوښتنه نه کوي چې چېرته لاړل، او کله راغلل؟ او نه دا پوښتنه کوي چې دهغوی ملګري او انډيوالان څوک دي؟ او نه هغوی ته د خیر لار ورښايي، او نه يې د شر نه منع کوي. او د تعجب خبره دا ده چې دوی د خپل مال په ساتلو او زیاتولو باندې ډېر حرص کوي، او د هغه لپاره شپې رڼوي، سره لدې چې غالبا دوی دا مال د نورو لپاره زیاتوي او برابروي يې، او هر چې د دوی بچې دي نو دهغوی ورسره څه غم نه وي، سره لدې چې د دوی ساتنه او روزنه دوی لره په دنیا او اخرت کې ډېره ښه او غوره ده، او لکه څرنګه چې په پلار باندې د خپل بچې د بدن مړول په خوراک او څښاک سره لازم دي او په جامو سره پټول يې لازم دي، همدارنګه په هغه باندې لازم دي چې د هغه زړه په علم او ایمان سره خړوب کړي، او روح ته يې د تقوا جامې واغوندي، او دا ډېره غوره ده. او د اولاد د حقونو څخه دا دي: چې په هغوی باندې بغیر د اسراف او کمي نه په ښې طریقې سره خرچه وکړي، ځکه چې دا په ده باندې د

اولاد د حقونو څخه دي، او ده لره چې الله تعالی کوم مال ورکړی د هغه د نعمتونو شکر دی، او څرنګه د دوی نه په ژوند کې مال منع کوي، او په هغوی بخل کوي، تر څو يې ورته ذخيره کړي، او بيا يې له مرګ نه وروسته ترې په زبردستۍ سره اخلي؟! او که د دوی نه خپل واجب حق منع کوي نو دوی کولی شي چې په سمه طريقه د دې د مال نه دومره واخلي چې د دوی ته بسنه کوي، لکه رسول الله صلی الله عليه وسلم چې هند بنت عتبة رضي الله عنها ته داسې فتوا ورکړې وه. او د بچو د حقونو څخه دا دي چې: په ډاليو او ورکړو کې يو په بل باندې غوره نه کړي، نو داسې دې نه کوي چې ځينو بچو ته څه ورکوي او نورو ته يې نه ورکوي، ځکه چې دا ظلم او زياتی دی، او الله تعالی ظالمان نه خوښوي، ځکه چې دا د محرومانو زړه توروي، او د هغو نورو سره يې دښمني پيدا کېږي، او بلکې شايد د خپل پلار سره هم دښمني وکړي. او ځينې خلک د دې وجې نه ځينې زامن په ورکړې او ډالۍ سره غوره کوي چې هغه د مور او پلار سره نيکي کوي، خو لېکن دا کار سم ندی، نو کوم يو چې د نيکۍ په وجه غوره شوی هغه لره د خپلې نېکۍ بدله په مال سره ورکول ندي پکار، بلکې د هغه د نيکۍ اجر او بدل د الله تعالی سره دی، او نيکي کوونکی په ډاليو ورکولو سره کيدای شي خپله نيکي ورته ښه ښکاره شي، او ځان غوره وګڼي، او له بل څخه متنفر شي، او په نافرمانۍ کې به نور هم مخکې لاړ شي، بيا مونږ نه پوهېږو، کيدای شي حالات بدل شي، نيکي کوونکی نافرمانه شي، او نافرمانه نيک شي، ځکه زړونه د الله تعالی په لاس کې دي څرنګه چې يې خوښه شي هماغه شان ته يې اړوي. او په بخاري او مسلم کې د نعمان بن بشير رضي الله عنهما څخه روايت دی چې د هغه پلار بشير بن سعد دې ته يو غلام ډالۍ کړ، نو پيغمبر صلی الله عليه وسلم يې پدې باندې خبر کړ، نو پيغمبر صلی الله عليه وسلم وفرمايل: «أكلّ ولدك نحلته مثل هذا؟» فقال: لا. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «فأرجعه»، وفي رواية: «اتّقوا الله، واعدلوا بين أولادكم»، وفي

لفظ: «أشهد على هذا غيري؛ فإنّي لا أشهد على جور»، «ايا تا ښولو بچو ته داسې ډالۍ ورکړې؟» هغه ووېل: نه. نو رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرماېل: «نو ډالۍ دې بېرته واخله»، او په بل روايت کې دي: «د الله تعالى نه ووېرېږئ، او د بچو تر منځ عدل او انصاف وکړئ»، او په بل لفظ کې دي: «په دې باندې بل څوک ګواه کړه، ځکه زه په ظلم باندې ګواهي نه ورکوم»، نو د ځينو بچو غوره والی په نورو باندې پېغمبر صلى الله عليه وسلم زياتی وباله، او زياتی ظلم او حرام دی. خو که چېرته يې يو ته داسې څه ورکړل چې هغه ورته محتاج و، او د بل ورته حاجت نه و، لکه يو زوی د مکتب لپاره قرطاسيې يا علاج، يا واده ته ضرورت لري، نو بيا پروا نه کوي چې ضرورت يې پوره کړي، ځکه چې دا ځانګړنه د ضرورت له وجې ده، نو دا د نفقې په څېر دی.

او هر کله چې پلار خپل حق د بچي سره ادا کړ؛ داسې چې ښه تربيه او نفقه يې ورته ورکړه نو خامخا به زوی د پلار سره نيکي کوي، او د هغه حقونه به مراعتوي، او کله چې پلار د زوی په حقونو کې کوتاهي وکړي نو خامخا به سزا ويني، داسې چې زوی به يې د حق نه انکار کوي، او د هغه په نافرمانۍ به اخته کېږي برابره سزا به ويني، او څه چې کوي هماغه شان به تاسره کيږي.

*

پنځم حق :د خپلوانو حقونه

هر هغه څوک چې تا ته د خپلولۍ له وجې نږدې وي لکه: ورور، تره (کاکا)، ماما او د دوی بچیان او هر هغه څوک چې تا ته د خپلولۍ له وجې منسوب دي هر یو لره د هغه د خپلولۍ په اندازه حق دی، الله تعالی فرمايلي:

﴿وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ﴾ [الإسراء:26]

(او د خپلولۍ خاوند ته دهغه حق ورکړه)، او الله تعالی فرمايلي:

﴿۞ وَٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ وَلَا تُشۡرِكُواْ بِهِۦ شَيۡـٔٗاۖ وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنٗا وَبِذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ...﴾[النساء: 36]

(او تاسو د الله عبادت کوئ او له هغه سره هيڅ شی مه شريکوئ او له مور او پلار سره ښېګڼه کوئ او له خپلوانو سره)، نو په هر يو خپلوان باندې لازم دي چې د خپلوانو سره په ښه طريقه سره خپلولي وپالي د عزت، بدني ګټو او مالي ګټو په ورکولو سره څومره چې د خپلولۍ او نږدېکت تقاضا وي، او دا هغه څه دي چې شريعت، عقل او فطرت يې تقاضا کوي. او د خپلولۍ پاللو په اړه ډير نصوص راغلي، او هغه نږدې خپلوان دي او - دوستی ته يې - تشويقول دي، په صحيح بخاري او مسلم کې د ابو هريره رضي الله عنه څخه راغلي هغه فرمايي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل: «إنّ الله خلق الخلق، حتّى إذا فرغ منهم قامت الرّحم، فقالت: هذا مقام العائذ بك من القطيعة! فقال الله: نعم، أما ترضين أن أصل من وصلك، وأقطع من قطعك؟ قالت: بلى. قال: فذلك لك»، «بېشکه الله تعالی مخلوقات پيدا کړل، تر دې چې کله فارغه شو نو خپلولي (رحم) ودريده، ويې ويل: دا په تا باندې د خپلولۍ پرېکووني څخه د پناه

غوښتلو ځای دی! نو الله تعالی وفرمایل: هو، ایا ته په دې نه خوشحالیږې چې زه هغه څوک ځان ته رانږدې کړم چې تا پالي، او هغه څوک لرې کړم چې تا نه پالي؟ هغې ووېل: هو. الله تعالی وفرمایل: نو هغه ستا شو»، بیا رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: «که ستاسو خوښه وي دا آیت تلاوت کړئ:

﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِن تَوَلَّيْتُمْ أَن تُفْسِدُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوٓا۟ أَرْحَامَكُمْ ۝٢٢ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَىٰٓ أَبْصَٰرَهُمْ ۝٢٣﴾ [محمد: 22-23]

نو ایا تاسو، که چېرې حاکمان شئ، دې ته نژدې یئ چې تاسو به په ځمکه کې فساد وکړئ او خپلې خپلولۍ به پرې کړئ»، او پیغمبر صلی الله علیه وسلم فرمایلي: «من کان یؤمن بالله والیوم الآخر فلیصل رحمه». «څوک چې په الله تعالی او د اخرت په ورځ ایمان لري نو خپلولي دې وپالي».

او ډېر د خلکو نه دې حق لره ضایع کوونکي دي، په دې کې کوتاهي کوي، ته به یو د دوی نه وګورې چې خپلوان به نه پېژني، نه په مال او نه جاه او په اخلاقو کې، په ورځو او میاشتو به یې نه ویني، او نه یې ملاقات کوي، نه به هغه ته ډالۍ ورکوي، نه به د هغوی نه څه ضرورت او حاجت رفع کوي، بلکې کله کله به ورته د خبرې یا د لاس له لارې او یا د دوارو په ذریعه هغه ته ضرر رسوي، د پردو سره به راښه درشه کوي، او خپلوان به پرېږدي.

او ځینې خلک داسې دي چې که خپلوان ورسره خپلولي پالي دا یې هم پالي، او که هغوی یې ورسره نه پالي دا یې هم نه پالي، او دا په حقیقت کې خپلولي پالونکی ندی، بلکې د نېکۍ مقابل کې نېکي کوونکی دی، او دا خو خلک د خپل او پردې سره هم کوي، ځکه بدله په خپلوان پورې نده خاص، بلکې حقیقي خپلولي پالونکی هغه دی چې د الله تعالی د رضا لپاره خپلولي پالي، او

د هېڅچا پروا نه کوي، که هغوی ورسره خپلولي پالي او که نه يې پالي، لکه په «صحيح البخاري» کې چې راغلي د عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما څخه روايت دی چې بېشکه نبي صلى الله عليه وسلم فرمايلي: «ليس الواصل بالمكافئ، ولكنّ الواصل الّذي إذا قطعت رحمه وصلها»، «د بدلې والا خپلولي پالونکی ندی، بلکې خپلولي پالونکی هغه دی چې که څوک ورسره خپلولي پرېږدي دا يې پالي»، او يو سړي ترې پوښتنه وکړه، نو ويې ويل: اې د الله تعالی پېغمبره، زما خپلوان دي چې زه ورسره راشه درشه کوم او هغوی ما پرېږدي، زه ورسره نيکي کوم او هغوی راسره بدي کوي، زه ورسره نرمي کوم، او هغوی زما سره بدي کوي. نو پېغمبر صلى الله عليه وسلم وفرمايل: «لئن كنت كما قلت فكأنّما تسفّهم الملّ، ولا يزال معك من الله ظهير عليهم ما دمت على ذلك». «که چېرته همداسې وي لکه څنګه چې ته وايې: نو دا داسې ده لکه ته چې په هغوی ګرمې ايرې خورې، او چې تر څو ته داسې يې نو الله تعالی به د هغوی مقابل کې ستا مدد او مرسته کوي». مسلم روايت کړی.

او که چېرته په صله رحمي کې نور څه نه وي مګر دا چې الله تعالی په دنيا او اخرت کې خپلولي پالونکی پالي، نو په هغه خپل رحمت کوي، کارونه ورته اسانوي، او کړاونه ترې لرې کوي، د دې سره په خپلولی پاللو کې د کورنۍ نږديوالی، او د هغوی يو بل سره مينه او محبت او په يو بل شفقت، او په سختيو کې د يو بل سره مرسته را منځ ته کيږي، او د دې وجې نه پراخي او خوشحالياني ازمايل شوي او مالومې دي، او کله چې خپلولي پرې شي دا ټولې ګټې سر چپه کيږي او له يو بل څخه لرېوالی را منځته کيږي.

*

شپږم حق :د ښځې او خاوند حقونه

د واده ډير مهم اثار دي او لوی غوښتني لري، دا د خاوند او ښځې ترمنځ يوه اړيکه ده چې هر يو باندې د بل ځيني بدني ټولنېزاو مالي حقونه لازميږي.

نو په دواړو باندې لازم دي چې د يو بل سره په غوره طريقه ژوند وکړي، او د يو بل واجب حقونه په ورين تندي او خوشحالی سره ادا کړي، پرته د بد ګنړلو او ځنډ څخه، الله تعالی فرمايلي:

﴿...وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِۚ...﴾[النساء: 19]

(او له دوی سره په ښه طريقه ګذران کوئ). او الله تعالی فرمايلي دي:

﴿...وَلَهُنَّ مِثۡلُ ٱلَّذِی عَلَيۡهِنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِۚ وَلِلرِّجَالِ عَلَيۡهِنَّ دَرَجَةࣱۗ...﴾[البقرة: 228]

(او د دستور مطابق د هغو (ښځو) لپاره (په خاوندانو باندې حقونه) دي په شان د هغو (حقونو) چې په دوی باندې لازم دي (د خپلو خاوندانو لپاره) او په دوی باندې د سړيو لپاره درجه شته)، او همدارنګه په ښځه باندې فرض دي چې د خاوند واجب حقوق ادا کړي.

او هر کله چې دواړو د يو بل حقونه ادا کړل نو د دوی ژوند به نيکمرغه او دوامداره وي، او که خبره سرچپه وه نو لانجې او اختلافات به وي، او د دواړو ژوند به کړکېچن وي.

او د ښځې سره د ښو سلوکو، او د هغې د حالاتو خيال کولو باره کې ډېر نصوص راغلي دي، او په هر څه کې بشپړتيا ناشونې ده، نو رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمايلي: «استوصوا بالنّساء خيرا؛ فإنّ المرأة خلقت من ضلع، وإنّ أعوج ما في الضّلع أعلاه، فإن ذهبت تقيمه كسرته، وإن تركته لم يزل أعوج، فاستوصوا بالنّساء»، «د ښځو باره کې يو بل ته دخير سپارښتنه وکړئ، ځکه ښځه له پښتۍ څخه پيداشوېده، او په پښتۍ کې د ټولو نه کږه يې اوچته وي، نو که ته يې سيده کوې ماته به يې کړې، او که پرېږدې يې نو تل به کږه وي، نو تاسو د ښځو باره کې د خير

سپارښتنې وکړئ»، او په بل روايات کې راغلي دي: «إنّ المرأة خلقت من ضلع، ولن تستقيم لك على طريقة، فإن استمتعت بها استمتعت بها وفيها عوج، وإن ذهبت تقيمها كسرتها، وكسرها طلاقها»، «بېشکه ښځه د پښتۍ څخه پيداشوې، نو هېڅکله تا ته په يوه لاره نه برابرېږي، نو که خوند ترې اخلې نو خوند ترې واخله پداسې حال چې هغه به کږه وي، او که ته يې سېده کوې نو ماته به يې کړې، او ماتول يې طلاقول دي»، او نبي صلى الله عليه وسلم فرمايلي: «لا يفرك مؤمن مؤمنة، إن كره منها خلقا رضي منها خلقا آخر»، «مومن سړی د مومنې ښځې سره بغض او کينه نه کوي، که يو عادت يې نه وي خوښ بل عادت به يې خوښ وي»، او د «لا يفرک» معنی ده: حسد او بغض ورسره نه کوي. نو په دې حديثونو کې: پېغمبر صلى الله عليه وسلم خپل امت ته ښوونه کوي چې سړی به د ښځې سره څنګه تعامل کوي؟ او په کار ده هر عادت يې چې وي هغه باندې بسنه وکړي، څکه د هغې پيدايشې عادت دا دی چې دا به پوره نه وي، بلکې خامخا به پکې کوږوالی وي، او سړی نشي کولی چې خوند ترې واخلي مګر په طبيعي پيداښت چې دا پرې پيداشوې ده.

او په دې حديثونو کې دا دي چې: انسان بايد په ښځه کې د ښو او بدو ترمنځ مقارنه وکړي، نو که يو عادت يې نه خوښېږي نو د هغه بل ښه عادت سره دې يې موازنه کړي، او دې ته دې د حسد او غصې په درويين نه ګوري.

او ډېری خاوندان د خپلو ښځو نه پوره والی غواړي، او دا يو غير ممکن او ناشونی کار دی، او لدې وجې دوی په کړکېچ کې واقع کېږي او د خپلو ښځو نه خوندونه او مزې نشي اخستلی. او کله کله دا خبره طلاق ته ورسېږي لکه چې پيغمبر صلى الله عليه وسلم فرمايلي: «وإن ذهبت تقيمها كسرتها، وكسرها طلاقها» «نو که ته کوښښ کڼې چې سيده يې کړې ماته به يې کړې، او ماتوالی يې طلاق ورکول دي»، نو خاوند لره پکار دي چې نرمي

وکړي او د ښځې د بدو عادتونو څخه چشم پوشي وکړي کله چې دا عادتونه دين او عزت ته نقصان نه رسوي. او په خاوند د ښځو د حقونو څخه دا دي چې: د هغې واجبه خرچه لکه خوراک، څښاک، کالي (جامې)، د اوسېدو ځای او ددې متعلقات برابر کړي، د الله تعالى د دې وينا له وجې:

﴿... وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ...﴾ [البقرة: 233]

«او د چا لپاره چې بچي دي په هغه باندې ددغو (ښځو) نفقه او د دوی جامه ده په ښې طريقې سره»، او پېغمبر صلى الله عليه وسلم فرمايلي: «ولهنّ عليكم رزقهنّ وكسوتهنّ بالمعروف»، «او په تاسو د هغوی روزي او کالي په ښه (د دستور مطابق) طريقه لازمه دي»، او پوښتنه تري وشوه: چې په مونږ باندې د ښځې څه حق دی؟ نو هغه وفرمايل: «أن تطعمها إذا طعمت، وتكسوها إذا اكتسيت، ولا تضرب الوجه، ولا تقبّح، ولا تهجر إلّا في البيت» «کله چې ته خوراک کوې هغې ته به هم خوراک ورکوې، او کله چې ته کالي اغوندې هغې ته به هم کالي جوړوې، او مخ به ورله نه وهې، او ښکنځلې او بدرد به ورته نه وايې، او د هغې څخه به لرې والی نه کوې مګر په کور کې ». ابو داود روايت کړی. او په خاوند باندې د ښځې دحقونو څخه دا دي چې: د هغې او د هغې د بنې ترمنځ بايد انصاف وکړي که چېرته دويمه مېرمن ولري، د هغوی ترمنځ په خرچه، د اوسېدو ځای او په شپې تېرولو او ټولو هغه څه کې چې عدل پکې ممکن وي عدل وکړي، ځکه يوې ته مايل کېدل له غټو ګناهونو څخه دي پېغمبر صلى الله عليه وسلم فرمايلي: «من كانت له امرأتان، فمال إلى إحداهما، جاء يوم القيامة وشقّه مائل»، «د چا چې دوه ښځې وي، نو هغه يوې ته مايل شي، نو د يو قيامت په ورځ به راشي پداسې حال کې چې يو طرف به يې کوږ وي» او هغه څه چې عدل

پکي نشي کېدلی، لکه: مینه محبت او د زړه ارامتیا، نو پدې کې په ده باندې ګناه نشته، ځکه دا د دې په توان کې نه دي، الله تعالی فرمایلي:

﴿وَلَن تَسۡتَطِيعُوٓاْ أَن تَعۡدِلُواْ بَيۡنَ ٱلنِّسَآءِ وَلَوۡ حَرَصۡتُمۡۖ...﴾[النساء: 129]

(او تاسو به کله هم (دا) وس ونه لرئ چې د ښځو په منځ کې انصاف وکړئ اګر که تاسو (د دې) حرص (هم) وکړئ). او پیغمبر صلی الله علیه وسلم به د خپلو بیبیانو -رضي الله عنهن- ترمنځ تقسیم کاوه، نو انصاف به یې کاوه، او ویل به یې: «اللّهمّ هذا قسمي فیما أملك، فلا تلمني فیما تملك ولا أملك». «اې الله! دا زما تقسیم دی په هغه څه کې چې زه یې لرم، نو ته ما په هغه څه مه نیسه چې ستا په واک کې دي او زه یې واک نه لرم». خو که یوه یې د بلې په رضایت سره په شپې تېرولو کې غوره کړه نو بیا څه پروا نه کوي، لکه رسول الله صلی الله علیه وسلم به چې د سودې -رضي الله عنها- د شپې نمبر عایشې -رضي الله عنها- ته ورکاوه، کله چې هغې خپل نمبر عایشې ته ډالی کړی و، او پیغمبر صلی الله علیه وسلم به د خپل مرګ په بیمارۍ کې پوښتنه کوله «أین أنا غدا؟ أین أنا غدا؟» «سبا زه د چا کره یم؟ سبا زه د چا کره یم؟» نو بیبیانو یې ورته اجازه ورکړه چې چېرته یې خوښه وي هلته دې وي، نو هغه د عایشې -رضي الله عنها- په کور کې و تر دې چې وفات شو. هر چې په ښځه باندې د خاوند حقونه دي، هغه د هغې د حقونو څخه لوی دي، د الله تعالی د دې وینا له وجې:

﴿...وَلَهُنَّ مِثۡلُ ٱلَّذِي عَلَيۡهِنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِۚ وَلِلرِّجَالِ عَلَيۡهِنَّ دَرَجَةٞۗ و...﴾[البقرة: 228]

(او د دستور مطابق د هغو (ښځو) لپاره (په خاوندانو باندې حقونه دي) په شان د هغو (حقونو) چې په دوی باندې لازم دي (دخپلو خاوندانو لپاره) او دوی باندې د سړیو لپاره درجه شته)، او سړی په ښځه باندې نګران او واکدار دی، د هغې مصلحتونه به سر ته رسوي، او هغې ته به ادب او سمه لاره ورښايي، لکه چې الله تعالی فرمايلي:

﴿ٱلرِّجَالُ قَوَّٰمُونَ عَلَى ٱلنِّسَآءِ بِمَا فَضَّلَ ٱللَّهُ بَعۡضَهُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖ وَبِمَآ أَنفَقُواْ مِنۡ أَمۡوَٰلِهِمۡۚ...﴾[النساء: 34]

(سړي په ښځو باندې نګرانان دي په سبب د دې چې الله د دوی ځينې په ځينو نورو باندې غوره کړي دي او په سبب د دې چې دوی (سړي) له خپلو مالونو نه انفاق کوي). نو په ښځه باندې د خاوند د حقونو څخه دا دي: چې د هغه خبره به مني کله چې د الله تعالی نافرماني پکې نه وي، او د هغه د راز او مال ساتنه به کوي، بېشکه پيغمبر صلى الله عليه وسلم فرمايلي: «لو كنت آمرا أحدا أن يسجد لأحد لأمرت المرأة أن تسجد لزوجها»، «که ما چېرته چا ته دا امر کولی چې چا ته دې سجده وکړي نو ما به ښځې ته امر کړی وی چې خپل خاوند ته سجده وکړي»، او پيغمبر صلى الله عليه وسلم فرمايلي: «إذا دعا الرّجل امرأته إلى فراشه، فأبت أن تجيء، فبات غضبان عليها، لعنتها الملائكة حتّى تصبح». «کله چې يو سړی خپله ښځه بسترې ته راوغواړي، نو هغه د راتګ څخه انکار وکړي، نو دا سړی د غصې په حالت کې شپه تېره کړي، نو ملايکې پرې تر سبا پورې لعنت وايي». او په هغې باندې د هغه دحقونو څخه دا دي چې: داسې يو کار به نه کوي چې د هغه په وجه د هغه پوره خوند اخيستلو ته زيان رسېږي اګر که دا نفلي عبادت هم وي، د پيغمبر صلى الله عليه وسلم د دې وينا له وجې: «لا يحلّ لامرأة أن تصوم وزوجها

شاهد إلّا بإذنه، ولا تأذن لأحد في بيته إلّا بإذنه». «هېڅ يوې ښځې لره ندي روا چې (نفلي) روژه ونيسي او خاوند يې په کور کې وي مګر د هغه په اجازې سره، او په خپل کور کې به د هغه د اجازې پرته بل چا ته اجازه هم نه ورکوي». او پېغمبر - صلى الله عليه وسلم - د ښځې څخه د خاوند رضا جنت ته د هغې د داخلېدو له سببونو څخه شمېرلي دي، ترمذي د ام سلمة رضي الله عنها نه روايت کوي چې بېشکه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي: «أيّما امرأة ماتت وزوجها عنها راض دخلت الجنّة». «کومه ښځه چې مړه شي او خاوند يې ترې راضي او خوشحاله وي نو دا به جنت ته داخله شي».

*

اووم حق :د واکدارانو (حاکمانو) او د رعیت حقونه

واکمنان: هغه خلک دي چې دمسلمانانو چارې پر مخ وړي، برابره خبره ده که دا عامه واکمني وي لکه مشر ریس په حکومت کې، او که خاص مشري وي لکه په یوه اداره یا یو کار باندې مشر، په رعیت باندې د دې ټولو حقونه دي چې باید پوره یې کړي، او همدارنګه په دوی باندې هم د خپل رعیت حقونه دي.

نو په والیانو (واکدارانو) باندې د رعیت حقونه دا دي چې: خپل امانت چې کوم دوی ته الله تعالی ورکړی او د هغه په کولو باندې یې مکلف کړي په سمه توګه سر ته ورسوي، لکه د رعیت لپاره خیر خواهي، او هغوی په سمه لاره بوتلل کومه چې د دنیا او اخرت د ښېګڼو ضامنه ده. او دا د مسلمانانو له لارې څخه په پیروی کولو باندې کیدای شي، او دا هغه لار ده چې پیغمبر صلی الله علیه وسلم ورباندې و، نو پدې کې د خپل رعیت او خپلو کشرانو لپاره نېکبختي او خوشحالي ده، او دا غوره لار ده چې په دې سره رعیت د خپلو واکمنانو څخه خوشحالیدلی شي، او د هغوی ترمنځ اړیکې جوړیدلی شي، او د هغوی حکمونو ته غاړه ایښودلی شي او په ورسپارل شوي ذمه وارۍ کې امانت دار کیدلی شي، نو څوک چې د الله تعالی نه ووېرېده خلک به ترې ووېرېږي، او چا چې الله تعالی خوشحاله کړ الله تعالی به یې د خلکو د روزۍ (خرڅو) نه خلاص کړي او خلک به ترې هم راضي کړي، ځکه چې زړونه د الله تعالی په لاس کې دي چې څرنګه یې خوښه شي هماغه طرف ته یې اړوي. او هر چې د چارواکو حقونه دي په رعیت باندې نو هغه دا دي: هغوی ته نصیحت (خیرخواهي) کول په هغو کارونو کې چې انسان ته ورسپارل کېږي، او کله چې هغوی غافله شي باید یادونه یې وشي، او کله چې د حق څخه واوړي باید دعا ورته وشي، او د هغوی حکم عملي کول کله چې

د الله تعالی نافرماني پکې نه وي، ځکه چې پدې سره دکارونو سمون او انتظام دی او د دوی په خلاف او نافرمانۍ کې د خپل سرۍ او فساد خپرېدل دي، او د دې وجې نه الله تعالی په خپلې او د پېغمبر او د چارواکو په تابعدارۍ باندې امر کړی. نو الله تعالی فرمايلي:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَ أُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنكُمۡۖ...﴾[النساء: 59]

(اې هغو کسانو چې ايمان يې راوړی دی! د الله تعالی خبره ومنئ او د رسول خبره ومنئ او د خپلو د امر خاوندانو)، او پېغمبر صلی الله علیه وسلم فرمايلي: «على المرء المسلم السّمع والطّاعة فيما أحبّ وكره، إلّا أن يؤمر بمعصية، فإذا أمر بمعصية فلا سمع، ولا طاعة» متّفق عليه.

«په مسلمان باندې خبره منل او تابعداري کول لازم دي په هغه څه کې چې هغه يې خوښوي او يا يې بد ګڼي، مګر دا چې په ګناه ورته امر وشي؛ نو که په ګناه ورته امر وشي نو بيا نه خبره منل شته، او نه تابعداري». بخاري او مسلم روايت کړي. او عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما فرمايلي: مونږ د پېغمبر صلی الله علیه وسلم سره په سفر کې وو، نو يو ځای ته ورغلو، نو د رسول الله صلی الله علیه وسلم اواز کوونکي اواز وکړ، نو ويې ويل: «الصّلاة جامعة» نو مونږ ټول رسول الله صلی الله علیه وسلم ته راټول شو، نو ويې ويل: «إنّه ما من نبيّ بعثه الله إلّا كان حقا عليه أن يدلّ أمّته على خير ما يعلمه لهم، وينذرهم شرّ ما يعلمه لهم، وإنّ أمّتكم هذه جعلت عافيتها في أوّلها، وسيصيب آخرها بلاء، وأمور تنكرونها، وتجيء فتنة، فيرقّق بعضها بعضا، وتجيء الفتنة، فيقول المؤمن: هذه مهلكتي. وتجيء الفتنة، فيقول المؤمن: هذه، هذه. فمن أحبّ أن يزحزح عن النّار، ويدخل الجنّة، فلتأته منيّته وهو يؤمن بالله واليوم الآخر، وليأت

إلى النّاس الّذي يحبّ أن يؤتى إليه، ومن بايع إماما، فأعطاه صفقة يده، وثمرة قلبه، فليطعه إن استطاع، فإن جاءه آخر ينازعه فاضربوا عنق الآخر». «بېشکه الله تعالی هېڅ پېغمبر ندی لېږلی مګر په هغه باندې واجب وو چې خپل امت ته هغه خير وښايي چې هغه ته معلوم وي، او کوم شر چې پېژني د هغه څخه يې ووېروي، او ستاسو د دې امت ژغورل په اول کې دي، او وروستنيو ته به يې مصيبت رسېږي، او داسې کارونه به وي چې تاسو به يې نااشنا ګڼئ، او يوه فتنه به راځي، نو يوه به د بلې له وجې وړه ښکاري، او نورې فتنې به راشي، نو مومن به وايي: دا زما د هلاکت سبب دی، او بله فتنه به راشي، نو مومن به وايي: دا ده، دا ده. نو څوک چې غواړي چې د اور نه لرې شي، او جنت ته داخل شي، نو په داسې حال کې دې ورته مرګ راشي چې دا په الله تعالی او د اخرت په ورځ ايمان لري، او خلکو سره دې هغه سلوک کوي چې دا خوښوي چې د دې سره دې وشي، او چا چې د يو امام سره بيعت وکړ، نو هغه لره يې خپل لاس ورکړ، او د زړه ميوه يې ورکړه، نو د خپل توان په اندازه دې د هغه تابعداري وکړي، نو که بل يو راشي چې د دې سره پکې جګړه کوي نو د وروستني څټ دې ووهي». مسلم روايت کړی، وسأل النّبيّ صلى الله عليه وسلم رجل، فقال: يا نبيّ الله، أرأيت إن قامت علينا أمراء يسألونا حقّهم، ويمنعونا حقّنا، فما تأمرنا؟ فأعرض عنه، ثمّ سأله مرّة ثانية، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «اسمعوا وأطيعوا، فإنّما عليهم ما حمّلوا، وعليكم ما حمّلتم». او يو سړي د پېغمبر صلى الله عليه وسلم څخه پوښتنه وکړه، نو ويې ويل: خبر راکړه که چېرته مونږ باندې داسې مشران مقرر شي چې خپل حق زمونږ څخه غواړي، او مونږ ته زمونږ حقونه نه راکوي، نو ته مونږ ته څه امر کوې، نو هغه ترې مخ واړوه، بيا يې ترې دويم ځل پوښتنه وکړه، بيا رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل:

«تاسو خبره منئ او تابعداري کوئ، نو په هغوی باندې هغه ذمواري ده چې هغوی ته ورکړل شوې، او په تاسو هغه ذمه واري ده چې تاسو ته درکړل شوې».

او د زمامدارانو د حقونو څخه په خپل رعيت باندې: د خپلو زمامدارانو سره د هغوی په چارو کې مرسته کول دي، داسې چې کوم کار ورته سپارل شوي وي چې هغه په سمه توګه سر ته ورسوي، او د دې لپاره چې چارې په سمه توګه پر مخ لاړې شي بايد هر يو کس په ټولنه کې خپل کار وپېژني، ځکه که رعيت دخپلو چارواکو سره مرسته ونه کړي نو چارې په سمه توګه پر مخ نه ځي.

*

اتم حق :د ګاونډیانو حق

ګاونډی: هغه څوک چې تا ته په کور کې نږدې وي، او د هغه په تا باندې ډېر لوی حق دی، نو که چېرته ستا خپلوان و او مسلمان هم و نو بیا یې درباندې درې حقونه دي: د ګاونډ حق، د خپلولۍ حق او د اسلام حق، او که چېرته مسلم و او نسبي خپلوان دې نه و نو بیا یې دوه حقونه دي: د ګانډ حق او د اسلام حق، او که چېرته دې خپلوان وي او مسلمان نه وي نو بیا یې هم دوه حقونه دي: د ګاونډ حق او د خپلولۍ حق، او که چېرته دې خپلوان نه وي او مسلمان هم نه وي نو بیا یې یو حق دی: د ګاونډ حق. الله تعالی فرمایلي:

﴿...وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنٗا وَبِذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡيَتَٰمَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱلۡجَارِ ذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡجَارِ ٱلۡجُنُبِ وَٱلصَّاحِبِ بِٱلۡجَنۢبِ...﴾[النساء: 36]

(او له مور او پلار سره ښېګڼه کوئ او له خپلوانو سره او یتیمانو او مسکینانو سره او له خپلوان ګاونډي سره او د څنګ له ګاونډي سره او د څنګ له ملګري سره)، او پیغمبر صلی الله علیه وسلم فرمایلي: «ما زال جبريل يوصيني بالجار حتّى ظننت أنّه سيورّثه» «جبریل ما ته همېشه د ګاونډي باره کې وصیت کاوه تر دې چې ما دا ګومان وکړ چې شاید دا به د ګاونډي نه میراث وړي» بخاري او مسلم روایت کړی. په ګاونډي باندې د ګاونډي له حقونو څخه یو دا دی چې له هغه سره په مال، د عزت په ساتنه او هغه ته له وسې سره سم په ګټې رسولو کې نیکي وکړي. رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي: «خير الجيران عند الله خيرهم لجاره»، «د الله تعالی په وړاندې غوره ګاونډی هغه دی چې د خپل ګاونډي سره ښه وي»، او فرمایلي یې دي: «من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فليحسن إلى جاره»، «څوک چې په الله تعالی او په ورځ د اخرت ایمان لري نو د

خپل ګاونډي سره دې نېکي وکړي»، او همدارنګه يې فرمايلي دي: «إذا طبخت مرقة فأكثر ماءها، وتعاهد جيرانك». «کله چې دې ښوروا پخوله نو اوبه يې زياتې کړه، او ګاونډيان درسره وپاله».

او ګاونډي سره له ښېګنو څخه هغوی ته په مناسبتونو کې ډالۍ ورکول دي، ځکه ډالۍ سره مينه زياتېږي، او دښمني له منځه وړي.

او په ګاونډي د ګاونډي دحقونو څخه دا دي: چې هغه ته په خوله او په لاس ضرر ونه رسوي، بېشکه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمايلي: «والله لا يؤمن، والله لا يؤمن، والله لا يؤمن»، فقالوا: من يا رسول الله؟ قال: «الّذي لا يأمن جاره بوائقه»، «والله مومن کيدی نشي، والله مومن کيدی نشي، والله مومن کيدی نشي» صحابو وفرمايل: څوک اې د الله تعالی پېغمبره؟ هغه وفرمايل: هغه څوک چې ګاونډی يې د ضرر نه په امان کې نه وي»، او په بل روايت کې دي: «لا يدخل الجنّة من لا يأمن جاره بوائقه»، «هغه څوک جنت ته نشي داخلېدلی چې ګاونډی يې د ضرر نه په امان کې نه وي»، او بوائق: تکلېفونو ته وايي، نو د چا د شر نه چې ګاونډی په امان کې نه وي نو دا مومن نه دی، او جنت ته به نشي داخلېدلی. او نن سبا ډېری خلک د ګاونډيانو حقونو ته پاملرنه نه کوي، او ګاونډيان د هغوی له شرونو څخه په امان کې نه وي، نو ته به هرکله دوی وينې چې يو بل سره لانجې او جګړې کوي او د يو بل په حقونو باندې تيری کوي، او په ژبه او لاس به ضرر ورسوي. او دا ټول د الله او د هغه د پېغمبر د اوامرو خلاف دي، او د مسلمانانو د تفرقې، د زړونو د لرې والي او يو بل ته د درناوي کولو د مخنيوي لامل ګرځي.

*

نهم حق: د مسلمانانو عمومي حقونه

او دا حقونه ډېر زيات دي، ځيني يې دا دي: کوم چې صحيح حديث کې راغلي چې پيغمبر صلى الله عليه وسلم فرمايلي: «حقّ المسلم على المسلم ستّ: إذا لقيته فسلّم عليه، وإذا دعاك فأجبه، وإذا استنصحك فانصحه، وإذا عطس فحمد الله فشمّته، وإذا مرض فعده، وإذا مات فاتّبعه»، « يو مسلمان پر بل شپږ حقونه لري: کله چې ورسره مخ شوې نو سلام پرې واچوه او کله يې چې بلنه درکړه نو ويې منه او کله يې چې درڅخه د نصيحت غوښتنه وکړه نو نصيحت ورته وکړه او کله چې ناروغ شو نو پوښتنه يې وکړه او کله چې مړ شو نو جنازې پسې يې لاړ شه»، نو په دې حديث کې د مسلمانانو ترمنځ د ځينو حقونو يادونه شوېده: لومړی حق: سلام اچول دي، سلام اچول موکد سنت دي، او دا د مسلمانانو ترمنځ د يووالي او مينې د اسبابو څخه دي، لکه څنګه چې دا ليدل شوي، او لکه د پيغمبر صلى الله عليه وسلم دا وينا چې پرې دلالت کوي: «والله، لا تدخلوا الجنّة حتّى تؤمنوا، ولا تؤمنوا حتّى تحابّوا، أفلا أخبركم بشيء إذا فعلتموه تحاببتم؟ أفشوا السّلام بينكم». «په الله قسم دی، چې تاسو تر هغه وخته جنت ته نشئ داخلېدلی ترڅو ايمان رانه وړئ، او تر هغه وخته ايمان نشئ راوړلی ترڅو يو بل سره مينه محبت ونه کړئ، ايا زه تاسو ته يو شی نه در ونه ښايم چې کله يې تاسو وکړئ يو بل سره به مو مينه او محبت پيداشي؟ په خپل منځ کې سلام عام کړئ».

او پيغمبر صلى الله عليه وسلم سره چې به څوک مخامخ شو نو لومړی به ئې پرې سلام کاوه، او چې په ماشومانو به تېرېده هم به يې پرې سلام کاوه.

او سنت طريقه داده چې کشر به په مشر، لږ په ډېرو او سپور کس به په پياده باندې سلام کوي، او که چېرته دې کسانو کې لومړی کس سلام ونه کړي نو دا بل کس به سلام کوي، هسې نه چې سلام پاتې شي، نو چې کشر

سلام ونه کړ مشر دې وکړي، او که لږو کسانو ونه کړ، ډیر دې وکړي، د دې لپاره چې ثواب تر لاسه کړي.

عمار بن یاسر رضي الله عنهما فرمايلي: «ثلاث من جمعهنّ فقد استكمل الإيمان: الإنصاف من نفسك، وبذل السّلام للعالم، والإنفاق من الإقتار». «درې شویونه چې په چا کې وي نو ایمان یې پوره شو: د خپل ځان باره کې انصاف، ټول عالم ته سلام کول، او په غریبی کې صدقه کول». او که دسلام اچول سنت دي نو جواب ورکول یې فرض کفايي دی، کله چې ځینې خلک جواب ورکړي د نورو نه دا کافی کیږي، نو که په یو ټولي باندې سلام واچوي، او یو کس ترې ځواب ورکړي نو د نورو نه دا کافي کیږي، الله تعالی فرمايلي:

﴿وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّواْ بِأَحۡسَنَ مِنۡهَآ أَوۡ رُدُّوهَآۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٍ حَسِيبًا ٨٦﴾[النساء: 86]

[او کله چې تاسو ته په سلام ویلو سره دعا وکړی شي، نو تاسو له هغې نه غوره جواب ورکړئ، یا هم هغه ور وګرځوئ]. او د سلام په ځواب کې دا بس نه ده چې صرف ووايي: (په خير راغلی)، ځکه چې دا د هغه نه غوره ندی او د هغه په شان هم ندی، نو کله چې ووايي: «السلام عليكم» نو ودې وايي: «وعليكم السلام»، او کله چې ووايي: «پخير راغلې» نو دا دې ورته هم ووايي: «پخير راغلې»، د هماغه په شان، او که سلام یې ورسره اضافه کړ نو دا غوره ده.

دويم حق: «کله چې يې دعوت دکړو نو قبول يې کړه» يعني: کله چې تا ډوډۍ خوړلو یا بل څه لپاره راوغواړي، نو قبول یې کړه، ځکه د دعوت قبلول موکد سنت دي، او په دې د دعوت کوونکي زړه خوشحالیږي، او د یو بل سره مینه او محبت زیاتیږي.

او د دې نه د واده وليمه مستثنا ده، ځکه د واده وليمې دعوت قبلول واجب دي په معلومو شرطونو سره، د پېغمبر صلى الله عليه وسلم د دې وینا له وجې: «ومن لم يجب فقد عصى الله ورسوله». «او چا چې (د وليمې) دعوت قبول نه کړ، نو بېشکه دې کس د الله تعالى او د هغه د پېغمبر نافرماني وکړه». او شايد دا وينا يې «إذا دعاك فأجبه» د مرستې او کومک لپاره دعوت ته هم شامل وي، نو تا ته د هغه د قبلولو امر شوى دى، نو که تا د څه شي د پورته کولو يا غورځولو يا نور څه لپاره وغواړي نو ته د هغه په مرسته کولو باندې مامور يې، د پېغمبر صلى الله عليه وسلم د دې وينا له وجې: «المؤمن للمؤمن كالبنيان يشدّ بعضه بعضا». «مسلمان د بل مسلمان لپاره د ابادۍ په شان دى يو بل مضبوطوي».

دريم حق: «کله چې درنه نصيحت وغواړي نو نصيحت ورته وکړه» يعنې: کله چې تا ته راشي چې ستا نه د يو شي باره کې نصيحت غواړي نو نصيحت ورته وکړه، ځکه چې دا د دين څخه دي، لکه پېغمبر صلى الله عليه وسلم چې فرمايلي: «الدّين النّصيحة: لله، ولكتابه، ولرسوله، ولأئمّة المسلمين، وعامّتهم». «دين خير خواهي ده: الله تعالى لره، او د هغه کتاب لره، او د هغه پېغمبر لره، او د مسلمانانو چارواکو لره، او عامو مسلمانانو لره». او که چېرته ستا نه خيرخواهي ونه غواړي، او په هغه باندې څه تکليف او يا د څه کار په کولو کې ګناه وي نو په تا باندې واجب دي چې هغه ته نصيحت وکړې، اګر که تا ته رانشي، ځکه چې دا د مسلمانانو نه د ضرر او ګناه لرې کول دي، او که په هغه باندې د څه کار په کولو کې ضرر او ګناه نه وي، خو ته په دې پوهېږې چې د دې نه پرته دا بل کار دې لره غوره دى، نو بيا په تا باندې هغه ته څه ويل واجب نه دي مګر که ستا نه نصيحت وغواړي، نو بيا ورته نصيحت کول لازمېږي.

څلورم حق: کله چې پرنجى وکړي، نو د الله تعالى ثنا ووايي، نو دعا ورته وکړه» يعنې: داسې ورته ووايه: «الله تعالى دې پر تا رحم وکړي»، د پرنجي په

وخت کې د هغه د الله تعالی د یادونې د منې په وجه، او که پرنجی وکړي او د الله تعالی ثنا ونه وايي، نو بیا یې حق نشته، نو دا دعا به ورته نه کیږي، دا ځکه چې هغه کله د الله تعالی حمد بیان نه کړ نو دا یې سزا ده چې دعا به ورته نه کیږي.

او پرنجي کوونکي ته دعا کول کله چې د الله تعالی حمد بیان کړي فرض ده، او په هغه باندې جواب ورکول فرض دي، داسې به وايي: «يهديكم الله، ويصلح بالكم». «الله تعالی دې تاسو ته هدایت وکړي، او ستاسو چارې دې برابرې کړي».

او که پرنجې یې اورېد شي، او درې کرته ورته دعا وکړي، نو څلورم کرت ورته ووایه: «عافاك الله»، (الله تعالی دې روغ کړه) په ځای د دې چې ورته ووايې: «يرحمك الله» «الله تعالی دې درباندې رحم وکړي».

پنځم حق: «إذا مرض فعده»، (کله چې مریض شي نو پوښتنه یې وکړه)، او د مریض پوښتنه: د هغه ملاقات کول دي، او دا د مریض په خپلو مسلمانانو وروڼو باندې حق دی، نو مسلمانانو لره په کار ده چې د هغه ملاقات ته ورشي، او د مریض چې په تا باندې څومره د خپلولۍ یا دوستۍ یا ګاونډیتوب حق وي هغومره یې پوښتنه کول ضروري ده.

او د ناروغ پوښتنه د ناروغ د حال او د مرض مطابق په کار ده، ځینې حالتونو کې مریض ته ډېر تلل اړین وي، او په ځینو حالتونو لږ ورتلل اړین وي، نو د حالتونو مراعات کول غوره دي.

او د ناروغ د پوښتنې په وخت کې سنت دا دي چې: د هغه د حال پوښتنه وکړي، او دعا ورته وکړي، او د امېد او ارامۍ خبرې ورته وکړي؛ ځکه دا د روغتیا او شفا د لویو سببونو څخه دي. او باید ناروغ ته په ښه توګه توبه وریاده کړي، مثلا داسې ورته ووايي: تا ته پدې ناروغۍ سره ثواب در رسېږي، ځکه په مرض سره الله تعالی لوی او واړه ګناهونه ختموي، او شاید ته په

خپلو دي بند پاتي کېدلو سره د ډېر ذکر او استغفار او دعا له وجې ډېر اجرونه وګټي. شپږم حق: «إذا مات فاتّبعه»، (کله چې مړ شي نو جنازه يې وکړه)، ځکه چې په جنازې پسې تلل د مسلمان په خپل مسلمان ورور باندې حق دی، او په دې کې ډېر لوی اجر دی، نو د پیغمبر صلى الله عليه وسلم څخه رانقل شوي چې هغه فرمايلي: «من تبع الجنازة حتّى يصلّى عليها فله قيراط، ومن تبعها حتّى تدفن فله قيراطان»، قيل: وما القيراطان؟ قال: «مثل الجبلين العظيمين». «څوک چې جنازې پسې لاړ شي تر دې چې د جنازې لمونځ ادا کړي نو دې لره د يو قيراط په اندازه اجر دی، او څوک چې ورپسې د دفن کولو پورې لاړ شي نو د دې دوه قيراطه اجر دی»، پوښتنه وشوه: قيراطان څه ته وايي: هغه وفرمايل: «د دوه لويو غرونو په شان». او د مسلمان په مسلمان باندې د حقونو څخه دا دي: هغه ته ضرر نه رسول، ځکه د مسلمان په تکليف کولو کې ډېره لويه ګناه ده، الله تعالى فرمايلي:

﴿وَٱلَّذِينَ يُؤۡذُونَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ بِغَيۡرِ مَا ٱكۡتَسَبُواْ فَقَدِ ٱحۡتَمَلُواْ بُهۡتَٰنٗا وَإِثۡمٗا مُّبِينٗا ٥٨﴾[الأحزاب: 58]

او هغه کسان چې مومنو سړيو او مومنو ښځو ته په ناکړي کار(او ناکرده ګناه) تکليف رسوي، نويقيناً دوی په خپل ځان غټ دروغ او ښکاره ګناه باروي ډېر احتمال شته چې څوک پر خپل ورور ظلم وکړي او هغه ته ضرر ورسوي، نو الله تعالى به له آخرت څخه مخکې په دې دنيا کې له هغه څخه انتقام واخلي. او پيغمبر صلى الله عليه وسلم فرمايلي: «لا تباغضوا، ولا تدابروا، وكونوا عباد الله إخوانا، المسلم أخو المسلم لا يظلمه، ولا يخذله، ولا يحقره، بحسب امرئ من الشّرّ أن يحقر أخاه المسلم، كلّ المسلم على المسلم حرام؛ دمه وماله وعرضه». «"له يو

بل سره کينه مه کوئ، او (يو بل ته شا مه اړوئ) يو له بل څخه مه جلا کېږئ، او د الله تعالی بنده ګان او ورونه اوسئ، مسلمان د مسلمان ورور دی، هغه باندې ظلم نه کوي، نه يې رسوا کوي او نه يې سپکوي، د مسلمان لپاره د شر نه دومره بس دی چې د خپل مسلمان ورور سپکاوی وکړي، هر مسلمان پر مسلمان حرام دی؛ د هغه وينه، مال او عزت». او د مسلمان په بل مسلمان باندې ډير حقونه دي، او شايد د دې لپاره راټولونکی معنا د پيغمبر صلی الله عليه وسلم دا وينا وي: «المسلم أخو المسلم»، «مسلمان د مسلمان ورور دی»، نو کله چې هغه د دې ورورولی له مخې چلند کوي، هغه هڅه کوي چې د هغه لپاره ښه وي، او د هر هغه څه څخه ډډه وکړي چې هغه ته زيان رسوي.

*

لسم حق :د غير مسلمانانو حق

غير مسلمانان ټولو کافرانو ته ويل کېږي، او هغوی څلور ډوله دي: جنګيان، امن غوښتونکي، تړون کوونکي، او ذميان،

نو هر چې جنګيان دي نو د هغوی پر مونږ باندې د ساتلو او حفاظت کوم حق نشته.

لېکن امن غوښتونکي چې دي مونږ باندې د هغوی امن او ساتنه د ټاکلي ځای او وقت پورې ده، د الله تعالی د دې وینا د وجې:

﴿وَإِنۡ أَحَدٞ مِّنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ٱسۡتَجَارَكَ فَأَجِرۡهُ حَتَّىٰ يَسۡمَعَ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ثُمَّ أَبۡلِغۡهُ مَأۡمَنَهُۥۚ...﴾ [التوبة: 6]

[او که په مشرکانو کې يو تن له تا نه امان (پناه) وغواړي، نو هغه ته امان ورکړه تر هغه پورې چې هغه د الله کلام واوري، بيا هغه خپل د امن ځای (وطن) ته ورسوه]، او هر چې معاهدين دي نو په مونږ باندې د هغې نېټې پورې د تړون خيال ساتل دي چې زمونږ او د هغوی ترمنځ په اتفاق نامه کې راغلې تر څو چې هغوی زمونږ سره په خپل تړون باندې ولاړ وي او څه شی يې رانه نه وي کم کړې، او زمونږ خلاف يې د چا مرسته هم نه وي کړې، او زمونږ په دين پسې يې بد رد هم نه وي ويلي، د الله تعالی د دې وينا له وجې:

﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ثُمَّ لَمۡ يَنقُصُوكُمۡ شَيۡـٔٗا وَلَمۡ يُظَٰهِرُواْ عَلَيۡكُمۡ أَحَدٗا فَأَتِمُّوٓاْ إِلَيۡهِمۡ عَهۡدَهُمۡ إِلَىٰ مُدَّتِهِمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُتَّقِينَ ٤﴾[التوبة: 4]

[مګر په مشرکانو کې هغه کسان چې تاسو ورسره عهد کړی دی، بيا هغوی تاسو ته هيڅ شی نقصان نه دی دررسولی او نه يې ستاسو په

مقابل کې د هېڅ مدد کړی دی، نو هغوی ته خپل عهد د هغوی د مودې پورې پوره کړئ، بېشکه الله (له بد عهدۍ نه) ځان ساتونکي خوښوي]، او د الله تعالی دا قول:

﴿وَإِن نَّكَثُوٓاْ أَيۡمَٰنَهُم مِّنۢ بَعۡدِ عَهۡدِهِمۡ وَطَعَنُواْ فِي دِينِكُمۡ فَقَٰتِلُوٓاْ أَئِمَّةَ ٱلۡكُفۡرِ إِنَّهُمۡ لَآ أَيۡمَٰنَ لَهُمۡ لَعَلَّهُمۡ يَنتَهُونَ ١٢﴾[التوبة: 12]

[او که دوی خپل قسمونه له خپل عهد نه پس مات کړل او ستاسو په دین کې یې عیبونه راوبېستل شروع کړل، بیا نو د کفر له امامانو (مشرانو) سره جنګ کوئ، بېشکه دوی (چې دي) د دوی لپاره هېڅ قسمونه نشته].

او هر چې ذمیان دي نو په دې ټولو کې د هغوی حقونه ډېر دي ځېنې په مونږ او ځېنې په هغوی دي، دا ځکه چې دوی د مسلمانانو په ملکونو کې اوسېږي، او د هغوی د ساتنې او حفاظت لاندې وي، د هغې جزیې په وجه چې دوی یې ورکوي.

نو د مسلمانانو په مشر باندې لازم دي چې د نفس او مال او عزت په مسلو کې په دوی باندې د اسلام حکمونه جاري کړي، او په دوی باندې هغه څه کې حدونه جاري کړي چې دوی یې د حراموالي عقیده لري، او په دې باندې د هغوی ساتنه او د هغوی نه د ضررونو لرې کول فرض دي.

او دوی باید په جامو کې ځان د مسلمانانو څخه جلا کړي، او داسې څه ښکاره نه کړي چې په اسلام کې ناروا وي، او نه د خپل د دین نښې لکه: ناقوس (غږه) او صلیب، او د ذمیانو احکام د علماوو په کتابونو کې شته مونږ یې دلته نه اوړدوو.

والحمد لله ربّ العالمين، وصلى الله وسلم على نبيّنا محمّد وعلى آله وصحبه أجمعين.

الله تعالی ته د ارمن بنده ليکنه

محمد الصالح العثيمين

*

فهرست

هغه حقونه چې فطرت بلنه ورکړې او شریعت منلي دي............................... 1

سریزه 3

لومړی حق :د الله تعالی حق 5

دویم حق :د پیغمبر صلی الله علیه وسلم حق دی 10

دریم حق :د مور او پلار حقونه 13

څلورم حق :د اولاد حقونه... 17

پنځم حق :د خپلوانو حقونه.. 21

شپږم حق :د ښځې او خاوند حقونه 23

اووم حق :د واکدارانو (حاکمانو) او د رعیت حقونه.................................... 30

اتم حق :د ګاونډیانو حق 34

نهم حق :د مسلمانانو عمومي حقونه... 35

لسم حق :د غیر مسلمانانو حق.. 42